

בגלל נחיתותה הכוללת של ישראל מול אויביה במשאים, בשטח ובכוח אדם עליה ליצור בכל עימות - בין אם נגד מדינות ובין אם נגד ארגונים - אסימטריה שבה תביא לידי ביטוי את יתרונותיה היחסיים ותבטל את יתרונותיהם היחסיים של אויביה

מטה הגסטפו בקופנהגן לאחר שמפציצים בריטיים ואמריקניים החריכו אותו במרס 1945 | מלחמת העולם השנייה הייתה ציון דרך חשוב בקיבועם של מושגי המלחמה וההכרעה הטוטליות

אבנר שמחוני

יועץ מקצועי בוועדת החוץ והביטחון

תא"ל (מיל') אבריאל בר-יוסף

המשנה לראש המועצה לביטחון לאומי

לחימה אסימטרית ותפיסת הביטחון של ישראל

פתיחה

בשנים האחרונות גבר מאוד השיח הביטחוני סביב המושג "מלחמה אסימטרית". המושג הזה כובש חלקים הולכים וגדלים בחשיבה האסטרטגית ובפרקטיקת המלחמה בשנים האחרונות. המשמעות המקובלת של המושג "מלחמה אסימטרית" היא עימות מזוין בין צבא סדור לבין כוח לוחם שאינו סדור (גרילה, טרור וכד'). מי שעוסקים בנושא הזה בישראל מתייחסים בחלקם, במודע ושלא במודע, לאסימטריה שבין צה"ל לבין אויביו (הלא מדינתיים לרוב) במושגים טקטיים המתארים את שדה הקרב. בעוד שצה"ל מפעיל טנקים, מטוסים וספינות, יורה האויב רקטות מאזורים מאוכלסים, מפעיל טילי נ"ט ומטענים ושולח מחבלים מתאבדים למרכזים העירוניים בלב הארץ. השיטות והאמצעים הנבדלים המשמשים את הצדדים השונים בשדה הקרב נובעים מחוסר שוויון בסיסי בגודל ובעוצמה של הצדדים הניצים. ראוי לציין שלמלחמה אסימטרית קיימים היבטים נוספים שחורגים משדה הקרב ונוגעים ליעדי המלחמה, לתפיסת הניצחון, למוסר הלחימה ולהגיון העימות המזוין בכללותו.

מאז מלחמת העולם השנייה רבות מהמלחמות בעולם הן בין צדדים השונים באורח יסודי בעוצמתם ובמאפייניהם. עימותים קונוונציונליים ישירים בין צבאות סדירים הדומים במבניהם נראים פחות ופחות. אין זה מקרה. מלחמת העולם השנייה הייתה ציון דרך חשוב בקיבועם של מושגי המלחמה וההכרעה הטוטליות. רשמיה של המלחמה הנוראה הזאת, נוסף על טיב ההכרעה שהושגה בסופה, שימשו הגורם המעצב והמייצב הראשון במעלה במערכת הבין-לאומית במחצית השנייה של המאה הקודמת. הגורם הנוסף, מאזן האימה הבין-גושי בשנות המלחמה הקרה, נבע בעצמו, לפחות בחלקו, ממוראות המלחמה ההיא ומאופן סיומה באירופה ובין.

הטענות המרכזיות

במאמר הזה לא נדון במלחמה האסימטרית כפי שתוארה לעיל ונבקש להתמקד במושג "הלחימה האסימטרית". המושג הזה מתייחס לאופן ניהולה של המלחמה עצמה. לדידנו הלחימה האסימטרית יכולה להתקיים בעת עימות בין צדדים דומים (למשל צבאות סדירים) כמו גם בין צדדים שונים (מדינה וארגון, למשל). משמעותה של הלחימה האסימטרית היא הפעלת עוצמה יתרה נגד האויב בדפוס שאינו תואם את היערכותו, את ציפיותיו ואת יכולותיו. זאת באמצעות בניין כוח מוטה כוח מחץ ובאמצעות הפעלת כוח על בסיס

יוזמה התקפית, הפתעה, קיצור המערכה, חתירה להכרעה ומיצוי יתרונות אופרטיביים וטכנולוגיים.

בתוך כך נטען שתי טענות מרכזיות:

1. גם אם בחלקם הגדול של העימותים המזוינים בעשורים האחרונים שררו יחסים אסימטריים בין הצדדים השונים, הדרך להשגת הכרעה חייבה את הצד החזק להפעיל את מרב עוצמתו ובמקביל לנקוט צורת לחימה אסימטרית ביחס לאויב.
2. עליית השיח בדבר המלחמה האסימטרית יצרה בלבול ואי-בהירות בנוגע למושגי יסוד כגון ההפתעה וניצול היתרון היחסי וכן בנוגע לדינמיקה הבסיסית שבין הצד החלש לצד החזק במלחמה. מושגי היסוד האלה, הטבועים בבסיס תורת הביטחון של ישראל, לא איבדו מתקפותם מאז שנות ה-50 של המאה הקודמת ועד ימינו חרף השתנות אופיים של העימותים המזוינים.

יסודות תורת הביטחון

האסימטריה בין ישראל לאויביה אינה חדשה כלל ועיקר. נהפוך הוא, ההכרה באסימטריה רב-ממדית בין ישראל לאויביה היא הגורם המשפיע החשוב ביותר בתורת הביטחון שעוצבה לאחר קום המדינה. העוצמה הגולמית המוגבלת העומדת לרשות ישראל אל מול אויביה - בכוח אדם, בשטח, במשאבים ובאוצרות טבע - יוצרת מאז הקמת המדינה אסימטריה מהותית וקבועה בינה לבין אויביה. ממדי האסימטריה השתנו במהלך השנים, אך חוסר השוויון היסודי נשמר.

בראשית שנות ה-50 היה שטחן של ארבע המדינות הגובלות בישראל גדול פי 63 משטחה של מדינת ישראל (בגבולות שביתת הנשק מ-1949), ואוכלוסיית הייתה גדולה פי 50 מזו של ישראל (ב-1948 מנתה אוכלוסיית ישראל כ-650 אלף נפש, ואילו מדינות ערב מנו אז לכל הפחות 32 מיליון נפש). קצב גידול האוכלוסייה במדינות ערב היה גדול לפחות פי 5-6 מזה של ישראל (אף שזו קלטה עלייה המונית). שטחן הכולל של מדינות ערב היה גדול פי 560 מזה של ישראל בגבולות 1949.

מדינות ערב נהנו גם מעליונות טופוגרפית ביחס לישראל הן בזירות המקומיות (קו התילים ברמת הגולן, שרשרת הרכסים ביהודה ובשומרון) והן מהבחינה האסטרטגית הרחבה. היעדר העומק האסטרטגי - במיוחד מול רצועת החוף, ב"מותניים הצרים" - יצר סכנת ביתור ופגיעה בתשתיות ובמתקנים חיוניים.

מעבר לנחיתות בהיקף כוח האדם ובמרחב הגיאוגרפי נפלה ישראל מאויביה – שכניה גם במשאבים ובחומר. המרכיבים האלה הם חלק ניכר מכוח העמידה – הממד המבטא את העוצמה הפוטנציאלית של המדינה ומגולם בתוכו את סך המשאבים האנושיים והחומריים העומדים לרשותה.

למרכיבים האלה – מעבר לתמריץ החיובי שהם מספקים למדינות ערב לנסות “לבלוע” את ישראל ולתמריץ השלילי שהם מספקים להן להגיע ליחסי שלום עימה – השלכה ישירה על יחסי הכוחות הצבאיים. זאת משום שתרגומם – לצד מדדים אחרים של כוח העמידה כגון תרבות, מדע, טכנולוגיה, חינוך ומוטיווציה – לכוח צבאי בפועל משקף את כוח המחץ של המדינה. זה הכוח שבא לידי ביטוי בעת התנגשות צבאית קונקרטי.

לאור זאת הייתה הנחת המוצא של מעצבי תורת הביטחון בראשות דוד בן-גוריון שעימות צבאי עם מדינות ערב הוא בלתי נמנע. יתר על כן, הם העריכו שלאחר הכרעה במערכה צבאית צפוי “סיבוב שני” ולאחריו סיבוב נוסף וכך הלאה.

עם זאת היו מעצביה של תורת הביטחון בישראל מודעים לכך שמדינות ערב סובלת מפלגנות, והן מתקשות להתעלות מעל ליריבויות שושלתיות, אידיאולוגיות ואינטרסנטיות. לכך הצטרפה ההנחה שלמרות הסלידה הבסיסית מקיומה של ישראל במרחב המזרח תיכוני, ניתן יהיה במשך הזמן להשפיע על

הנחת המוצא של מעצבי תורת הביטחון בראשות בן-גוריון הייתה שעימות צבאי עם מדינות ערב הוא בלתי נמנע. יתר על כן, הם העריכו שלאחר הכרעה במערכה צבאית צפוי “סיבוב שני” ולאחריו סיבוב נוסף וכך הלאה

עמדתן של מדינות ערב ביחס לסכסוך עם ישראל. הווה אומר, כאשר ישתכנעו הערבים שאין בכוחם להכניע את ישראל ולהשמידה, ייתכן שתפחת רמת האיבה שהם רוחשים כלפי ישראל, ויתחיל תהליך של השלמה. ההכרה הזאת יכולה להתגבש באמצעות מושג “ההרתעה המצטברת”: לאחר שייכשלו ויורערו הערבים בצורה נחרצת וברורה פעם אחר פעם בניסיונם הצבאי להשמיד את ישראל, תתחדד בקרבם ההבנה שאין באפשרותם להשיג זאת, ומוטב להם להימנע מתקיפתה, להגיע להשלמה עם קיומה ואף לחתור לשלום עימה. המפתח לשלום, אם כן, מצוי בכושר ההרתעה.¹

הרציונל שבבסיס ההרתעה המצטברת הוכיח את תקפותו הלכה למעשה עם החתימה על הסכמי השלום עם מצרים (הגדולה והחזקה שבאויבות ישראל) ועם ירדן – הסכמים אשר עמדו כבר במבחנים לא פשוטים – ובמגעיה השלום עם מדינות ועם גורמים נוספים.

מרכיבי תורת הביטחון

הבנת חולשתה ונחיתותה הקבועה והבולטת של ישראל בכמה מרכיבים מרכזיים של כוח העמידה אל מול אויביה הביאה להכרה מהן גבולות יכולתה של ישראל להשפיע ולעצב את יחסיה האסטרטגיים עם אויביה מחד גיסא, ומאידך גיסא הייתה המקור לעקרונות המתחייבים מבחינת ישראל לשם המשך קיומה ולביצור מעמדה באזור.

ראשית, היה ברור שיחסי הכוחות הכמותיים מונעים מישראל את האפשרות

להשיג הכרעה כוללת וסופית של אויביה באמצעים צבאיים. מהסיבה הזאת ומשיקולים מדיניים מפוכחים הותוותה לצה”ל אסטרטגיה כללית הגנתית. בן-גוריון היטיב לתאר את הנחיתות המובנית שבה נתונה ישראל כתוצאה מהאסימטריה היסודית השוררת בינה לבין אויביה באומרו:

אחרי כל מלחמה שתהיה ואחרי כל מלחמה שנצא ממנה מנצחים – נעמוד שוב בפני אותה בעיה... אם מחר תהיה מלחמה וננצח בה – נעמוד בפני חשש של סיבוב שלישי, רביעי וחמישי.

מצידנו לא ייתכן קרב אחרון... אנו לא יכולים להניח אף פעם שאנו יכולים לתת מכה אחת ניצחת לאויב, וזה יהיה קרב אחרון... המצב הפוך לגבי שכנינו: הם יכולים להניח שמצידם ייתכן קרב אחרון, שהם יכולים לתת מכה כזו לישראל שיחסלו את הבעיה, ולא תהיה שאלת ישראל-ערב... הנחה זו נשענת על עובדות... על כוח האדם הרב שלהם [ועל] ריבוי הטבעי.²

שנית, בניסיון לאזן את האסימטריה ביחסי הכוחות הכלליים בינה לבין אויביה פנתה ישראל להשקעה בלתי פרופורציונלית בכוח המחץ (טנקים, מטוסי קרב, סטי”לים, כוחות חי”ר, רמה טקטית גבוהה, פיתוח יכולות טכנולוגיות מתקדמות וכו’) ובאותם המרכיבים של כוח העמידה שבהם יכלה להשיג יתרון איכותי על אויביה: מוסר, מדע, טכנולוגיה, מוטיווציה, יכולת צבאית – מקצועית ומחשבה צבאית מקורית. כל זאת במסגרת ההכרה שאף על פי שהאסטרטגיה הכללית הינה הגנתית, הרי שכדי לאפשר הצלחה בזמן עימות צבאי – אם וכאשר הוא נכפה ולאור יחסי הכוחות הכלליים – מוכרחה ישראל לאמץ גישה התקפית מובהקת ברמה האסטרטגית והאופרטיבית: “רק ניצחון המביא לידי השמדת כוח האויב הוא המכריע במלחמה... [עלינו] להרוס כוח האויב ולשבור רצונו להמשיך במלחמה.”³

ההכרעה, אם כן, היא שבירת רצון האויב להמשיך להילחם במהלך סיבוב לחימה נתון. פיתוח כוח המחץ – מתוך ההכרה בנחיתות כוח העמידה – הוביל לביסוס השאיפה לנהל מלחמה קצרה ומכריעה. הסיבה: במלחמה מהסוג הזה בא לידי ביטוי במידה רבה יותר כוח המחץ, ואילו במלחמת שחיקה מתמשכת משפיע יותר כוח העמידה. אימוץ הגישה ההתקפית נבע גם מהיעדר עומק אסטרטגי. כשאין עומק אסטרטגי לא ניתן לנהל הגנה יעילה ובלימה מתוך גבולות המדינה. בקרב רובם המכריע של מעצבי תורת הביטחון שררה תמימות דעים כי שיטות ההגנה למיניהן אינן יכולות לספק מענה לאתגרי הביטחון שמולם ניצבת ישראל, וחובה עליה לאמץ גישה התקפית. בלשונו של בן-גוריון: “נתגונן בדרך היעילה ביותר, שהיא אופנסיבה מוחצת ונמרצת עד כמה שאפשר בשטח האויב ובמרכזיו החיוניים למען עשות לאל התקפתו ויכולתו להזיק.”⁴ נשאלת אפוא השאלה איזו מבין שלוש הגישות האופנסיביות רצוי לנקוט: התקפת-נגד מגיבה, התקפת-נגד מקבילה או התקפת-נגד מקדימה. יגאל אלון, למשל, טען שהתקפת-נגד מקדימה היא הגישה המתאימה ביותר לישראל לשם התמודדות עם הסיכונים הנשקפים לה:

היכולת לאחוז ביוזמה מקדימה היא הערובה לכושרו הצבאי של צה”ל על כל שלוחותיו והאמצעי הבדוק ביותר לכושר ההתגוננות של ישראל, ולקראתה יש לארגן ולערוך את צה”ל ביבשה, בים ובאוויר.⁵

את היוזמה המקדימה, הדגיש אלון, אפשר להוציא לפועל בדרכים שונות ובכוחות שונים, אך בכל מקרה חיוני לוודא שהאופציה הזאת תהיה זמינה – למשל באמצעות הכשרת התנאים בקרב המעצמות. עוד כותב אלון שחשיבות היוזמה אינה מתמצית ברמה הטקטית, אלא יש בה כדי לסייע ב”התגברות על מכשולים מדיניים, גיאוגרפיים וטופוגרפיים”. והוא מסכם: “היכולת וההעזה לנקוט יוזמה נגדית מקדימה צופנות בתוכן את מרבית הסיכויים לסיימה המהיר והמוצלח של המלחמה בקורבנות מועטים ובפחות חורבן.”⁶ מיעוט קורבנות ומניעת חורבן הם שתי דרישות יסוד נוספות בתורת הביטחון של ישראל.

הרמטכ"ל השני, יגאל ידין, חידד את הקשר שבין שתי אבני היסוד של הגישה ההתקפית: התקפת הגדד המקדימה והעתקת המלחמה לשטח האויב:
[במלחמה הבאה] ישאפו כוחותיה של ישראל לחדור עמוק לשטחו של האויב... ישראל לא תוכל להרשות לעצמה [מלחמה שבה] מכים הערבים מכה ראשונה. [כדי למנוע זאת] תצטרך ישראל לפעול ראשונה שעות או אפילו ימים לפני הערבים.⁷

ב-1953, במסגרת דיון שעסק בסוגיות ביטחוניות מרכזיות כגון בניית כוח המחץ, העליונות האווירית, מרכזיותו של חיל האוויר והמכה המקדימה, ציין דוד בן-גוריון כי מבחינתו יש להקצות את מרב המשאבים הצבאיים לבניית **כוחות המחץ שבראשם עומד חיל האוויר. הוא צריך מראשית הסכסוך (אנשינו במטה סבורים - יום לפני פרוץ המלחמה, אבל זה מעורר קושי מדיני עצום) להשמיד כוח האוויר של האויב ולפוצץ שירותי התעופה שלו. הוא צריך לסייע לחילות שלנו בהתקפות על צבא היבשה של האויב. הוא צריך להגן על נתיבות הים שלנו ולחפות על חילות היבשה שלנו. שלטוננו באוויר מבטיח לנו הניצחון יותר מכל גורם אחר, ולהפך.**⁸

לסיכום, מהפערים הכמותיים בין ישראל למדינות ערב נובעים עקרונות ברורים שהתוו יחד את תורת הביטחון של ישראל. המרכזיים שבהם היו:

1. הימנעות מניהול מלחמה דפנסיבית, מתמשכת ושוחקת ושאיפה לסיום מהיר של המלחמה בצורה ברורה ומוחצת (השגת "הכרעה").
2. נטילת יוזמה ונטייה להנחתת מכה מקדימה מפתיעה במסגרת גישה אופרטיבית אופנסיבית השואפת להעתיק מהר ככל את האפשרות של החלימה לשטח האויב.

**חייל צה"ל מחזיק את תמונתו של נאצר במלחמת סיני |
למלחמת סיני (1956) ולמלחמת ששת הימים (1967)
נכנסה ישראל בתחושה שהיא הצד החלש מול אויביה**

זהו אם כן עקרון היסוד של תפיסת הביטחון הישראלית, אשר נשאר בתוקפו מאז הקמת המדינה ועד ימינו אלה: האסימטריה הביטחית והקבועה שממנה סובלת ישראל במרכיבי כוח העמידה מול אויביה מציבה אותה בעמדת נחיתות, ולכן מחייבת אותה ליצור מצב של לחימה אסימטרית בשדה הקרב. השאיפה הזאת ממומשת הן באמצעות בניין כוח מוטה כוח מחץ והן באמצעות הפעלת הכוח לפי העקרונות הבאים: יוזמה התקפית, הפתעה, קיצור המערכה, חתירה להכרעה ומיצוי יתרונות אופרטיביים וטכנולוגיים. עד אשר יחסי שלום יציבים בין ישראל לבין כל אויביה, ההכרעה של האויב תהיה זמנית ותתייחס לסיבוב לחימה נתון. עקב יחסי הכוחות הכלליים ועקב ההבדלים הביטחיים בין ישראל לאויביה קשה לישראל לצפות שתכריע את אויביה הכרעה סופית ומוחלטת. עליה לשאוף להגדלת המרווחים בין סבב לחימה אחד למשנהו ובמקביל להתכונן להכרעתם המהירה והברורה בעת התפרצותם. בהקשר הזה אנו טוענים שאין זה משנה מיהו הגורם הניצב לעימות מול ישראל: מדינה בעלת צבא סדיר או ארגון טרור צבאי למחצה דוגמת חמאס וחזבאללה. כפי שיובהר בהמשך, את עקרונות הלחימה האסימטרית ניתן ונדרש ליישם גם במלחמה נגד ארגונים.

סקירה היסטורית קצרה

למלחמת סיני (1956) ולמלחמת ששת הימים (1967) נכנסה ישראל בתחושה שהיא הצד החלש מול אויביה. בחלק ממרכיבי האיות של הכוח הצבאי ובודאי בהיבט הכמותי נפלה ישראל מצבאות ערב. לכן היה ברור שלשם השגת הכרעה במלחמה על ישראל למצות את עקרון הפתעה ואת יתרונותיה היחסיים. שתי המלחמות נפתחו בהפתעה מבחינת מדינות ערב, ובשתיהן נעשה שימוש מהיר והחלטי בכוח המחץ של צה"ל: השריון וחיל האוויר. הכוחות האלה הופעלו

חיילי צה"ל ברמת הגולן במלחמת ששת הימים | התמורות במצבה הגיאואסטרטגי של ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים - כיבוש סיני, רמת הגולן ויהודה ושומרון - חוללו שינוי בהתייחסות לסוגיות המכה המקדימה והיוזמה ההתקפית

אין ספק שמלחמת ששת הימים הביאה לשינוי משמעותי בנתוני הגיאואסטרטגיים של ישראל. אולם בהיבטים מרכזיים אחרים של כוח העמידה נותרה ישראל הצד החלש. מנגד, הצד הערבי הפנים את לקחי תבוסתו ואת חולשותיו היחסיות. לקראת מלחמת יום הכיפורים, כדי להתגבר על נחיתותו בתנועה ובאש ביבשה ואל מול העליונות האווירית של ישראל, הוא בנה יכולות נ"מ ונ"ט מתקדמות. כדי לכפות על ישראל לחימה אסימטרית - קרי כזאת שאינה מאפשרת לה למצות את יתרונותיה היחסיים - תוכננה ומומשה בפועל המערכה כך שיצומצמו העליונות האווירית של חיל האוויר ויכולת התנועה והאש של הרק"ם הישראלי.¹⁰ חשוב מכך, מצרים וסוריה הבינו שלצורך מימוש האסימטרייה הטקטית-אופרטיבית עליהן ליצור הפתעה אסטרטגית. מתוך הבנת חולשתן היחסית מימשו למעשה מצרים וסוריה בהצלחה את העקרונות שאותם מימשה ישראל בשני העשורים שלפני כן.

יחד עם זאת ראוי לציין כי ככל שנמשכו הקרבות, וגויסו מרב המשאבים של ישראל, התעשת צה"ל והיטה בהדרגה את המערכה לעבר מיצוי יתרונותיו היחסיים. כך הצליח בסופו של דבר להכריע את האויב ולהביאו לבקש הפסקת אש, על אף שלא נשחקו כליל כל כוחותיו. מכאן נגזר לקח חשוב בעבור ישראל: מימוש ההפתעה ומיצוי היתרונות היחסיים בשדה הקרב חייבים להוביל להכרעה מהירה, אחרת יתרון האויב ביחסי הכוחות הכלליים יכריע את הכף לרעת ישראל. המלחמה שיקפה בברור את הסכנה לישראל מהמרת כוח העמידה הערבי לכוח מחץ. כפי שצוין לעיל, התבונה הזאת עלתה כבר בימי מלחמת העצמאות, אולם נדמה שמהלך הקרבות במלחמת יום הכיפורים המחיש בצורה ברורה את הצורך בקיצור משך המערכה עד להשגת הכרעה. לקח נוסף נוגע ליוזמה ההתקפית: "תקופת ההמתנה" שקדמה למלחמת ששת הימים (על המגעים המדיניים והמתחות שאיפיינו אותה) חשפה את הקשיים המדיניים הכרוכים ביישום המכה המקדימה. בדיעבד הוכח שחרף אותם

בהפתעה ובעוצמה מקסימלית כבר בפתיחת המלחמה וניצלו באופן סינרגטי את יכולות האש והתנועה. האויב התקשה למצוא מענה ליכולות האלה. במישור האופרטיבי הנחית צה"ל במלחמת ששת הימים מכה מקדימה מפתיעה על חיל אוויר של האויב (מבצע "מוקד") והמשיך - בלי שיהוי - בתמרון עמוק בשטח האויב שבמהלכו השמיד את כוחותיו. במלחמת סיני תוכננה - אך לא הוצאה לבסוף לפועל - מכה מקדימה על חיל האוויר של מצרים. אך גם ללא מכת פתיחה של חיל האוויר ביצעו כוחות היבשה - בהובלת חיל השריון - תמרון קרקעי בלתי צפוי לעורפו של מערך האויב בסיני והביאו לקריסתו בתוך ימים ספורים.⁹ בשתי המלחמות האלה יישם צה"ל, בהיותו הצד החלש, את עקרונות ההפתעה ומיצוי היתרון היחסי באמצעות יוזמה התקפית. בכך הוציא את האויב משיווי משקלו, תיעל את המערכה לכיוון (ולקצב) הרצויים לישראל, יצר אסימטריה מערכתית והביא להכרעה מהירה. חשוב להדגיש שבעצם הבנתם של עקרונות המלחמה האלה אין משום חידוש מיוחד. חוכמת המלחמה היסודית ביותר גורסת שכל צד ישאף ליצור בקרב מצב לא שוויוני (דהיינו, אסימטריה) שיעניק לו יתרון על פני האויב. וכאשר ישראל היא הצד החלש והנחות כמותית, חשיבותם של העקרונות האלה גדלה שבעתים. גדולתו של צה"ל הייתה בכך שהשכיל לצקת תוכן קונקרטי לעקרונות האלה וליישם בצורה מוחצת בשדה הקרב. בדרך הזאת התבססה ההרתעה הישראלית.

התמורות במצבה הגיאואסטרטגי של ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים - כיבוש סיני, רמת הגולן ויהודה ושומרון - חוללו שינוי בהתייחסות לסוגיות המכה המקדימה והיוזמה ההתקפית. לקשיים - המדיניים בעיקרם - הכרוכים בהנחת המכה המקדימה ונקיטת היוזמה ההתקפית נוספה עתה האבחנה הגיאואסטרטגית שלפיה הגבולות החדשים הם "בני הגנה" ומאפשרים - ללא נטילת סיכון רב מדי - ספיגה בטרם יציאה למתקפת נגד. במילים אחרות: תוספת העומק הטקטי והאסטרטגי של ישראל בצפון, במזרח ובדרום יחד עם הביטחון העצמי הרב שנצבר עקב הצלחה במלחמת ששת הימים הביאו חלק ממצעיה של מדיניות הביטחון למסקנה שישראל כבר אינה חלשה כבעבר.

הקשיים ניתן ליישם את הגישה הזאת בהצלחה רבה, אם מפגינים התחשבות בשיקולים המדיניים ובפעילות המדינית. לעומת זאת המצב הקשה שאלי נקלעה ישראל בפתחת מלחמת יום הכיפורים ("הבית השלישי בסכנה" - אמר בשלב מסוים שר הביטחון דאז משה דיין) הוכיח שגם בהינתן תנאים גיאור-אסטרטגיים נוחים (יחסית) לישראל, נחיתותה הקבועה במרכיבים אחרים של כוח העמידה אינה מאפשרת לה לזנוח את עקרונות היוזמה ההתקפית ומיצוי היתרונות היחסיים.

מלחמת לבנון הראשונה (1982) נפתחה בהפתעה, ותכליתה הייתה לחסל את הבסיסים המבצעיים של ארגוני הטרור הפלסטיניים בדרום לבנון בשל פגיעתם ההולכת ומחריפה בישראל באמצעות הסתננויות, ירי רקטות ופעולות חבלה. הרחקת המחבלים אל מעבר לנהר האוואלי - טווח הארטילריה שהייתה ברשותם - ובהמשך גירושם מלבנון הושגו כעבור זמן קצר יחסית. לצורך המהלך הזה נקטה ישראל יוזמה להכות בעומק שטח האויב באמצעות סד"כ שמנה יותר מארבע אוגדות ואף לבצע איגוף אופרטיבי באמצעות הנחתת כוחות מהים. בהמשך יישם חיל האוויר בהצלחה יתרה את עקרונות המכה המקדימה ומיצוי היתרון היחסי: בתוך זמן קצר שותקו לחלוטין סוללות הנ"מ וכוחות האוויר הסוריים.¹¹

מדיניותו של צה"ל בחודשים הראשונים של האינתיפאדה השנייה (2000) גרסה הכלה, קרי ניסיון למנוע הסלמה וגלישה לחזיתות נוספות הן באיו"ש והן בשטח ישראל. בהתאם לכך נמנע צה"ל משימוש בתמרון ומהתבססות נרחבת בערים וניהל מערכה סטטית בעיקרה מתוך העמדות שבהן החזיק. אולם כדי להגביר בכל זאת את הלחץ הצבאי נעשה שימוש באש בלי ליצור מגע קרוב עם גורמי הטרור הפלסטיניים.

פעילות צה"ל התגברה והתעמקה בהדרגה, ככל שהחריפה הפעילות של הפלסטינים. אלה פגעו באופן שיטתי במטרות ישראליות, בכוחות צבא, בבסיסיהם ובצירי התנועה באיו"ש ובעזה. לתקיפות האלה נלוו ירי רקטות מרצועת עזה, פיצוץ מכוניות תופת והפעלה שיטתית של מחבלים מתאבדים בתוך ריכוזי אוכלוסייה בישראל. בתגובה להתגברות פעולות הטרור בכלל ופיגועי ההתאבדות בפרט החל צה"ל לפעול בצורה שיטתית בתוך שטחי A ללא התחשבות בריבונות הפלסטינית. המגמה הזאת הגיעה לשיאה בזמן מבצע "חומת מגן" (אפריל 2002). במסגרת המבצע הזה כבש צה"ל את מרבית ערי הגדה באמצעות כוחות גדולים (לרבות כוחות מילואים), התבסס בתוכן, חדר לתוך מחנות הפליטים ובכך השיג תנאים מבצעיים נוחים להמשך פעולות ההתקפה והסיכול. האחיזה בשטח איפשרה כיסוי מודיעיני מקיף ומגוון. במקביל הלכה ונבנתה החל מיוני 2002 גדר הביטחון, וזו מקשה מאוד על כניסת גורמים עוינים לשטח ישראל באזורים שבהם הושלמה בנייתה.

בפעולותיו אלה מימש צה"ל עקרונות מרכזיים בתורת הביטחון: ניהול גישה אופרטיבית התקפית ועתירת אש, שימוש במודיעין, הנחתת מכות יזומות לצורכי סיכול, גיוס כוחות מילואים לכוח המחץ בשעת הצורך, ניצול היתרון האיכותי-טכנולוגי והעתקת הלחימה לשטח האויב. למעשה מאז 2002 שוב שולט צה"ל בכל שטחי הגדה המערבית ופועל בעקביות ובשיטתיות כדי להרוס את תשתיות הטרור ולסכל את פעולותיו. בעקבות פעולה רחבת היקף ומתמשכת זו - בד בבד עם הקמת גדר הביטחון - נרשמה ירידה דרמטית במספר הפיגועים בישראל שמקורם בגדה. הצלחת הפעולה של צה"ל נובעת מכך שבשונה מתגובתו בשנה והחצי הראשונות של האינתיפאדה השנייה, הוא נמנע מלאמץ את שיטות הפעולה של האויב. תחת זאת בחר צה"ל בדרך פעולה טוטלית לעיקור שיטתי של יכולות האויב ולפגיעה במוטיוציה שלו. הפעולה הזאת שוברת את הגיון הפעולה של האויב ויוצרת אסימטריה המאפשרת לצה"ל לממש את יתרונותיו היחסיים בצורה מכרעת בשדה הקרב.

מלחמת לבנון השנייה (2006) ומבצע "עופרת יצוקה" (2008-2009) נוהלו

בדרך שאיפשרה לאויב לממש את יתרונותיו היחסיים ומנעה מישראל להשיג הכרעה בשדה הקרב. אף כי מבצע "עופרת יצוקה" נוהל טוב יותר בהיבטים שונים, הרי בין שתי הפעולות קיימים קווי דמיון לא מעטים. לא נרחיב כאן בנייתן הפעולות הצבאיות האלה.¹² נציין רק שבשתי המערכות נקט האויב שיטת פעולה טקטית-אופרטיבית דומה (בהתאם לאמצעים שהיו ברשותו). הפעילות העיקרית של החמאס - כמו של החזבאללה - הייתה ירי רקטות. הוא נמנע ממגע עם לוחמי צה"ל, הטמיע את מערכיו באוכלוסייה האזרחית ועשה שימוש בנשק נ"ט, במטענים ובבורות ייקוש. השיטות האלה הביאו לידי מיצוי את יכולותיו ואת יתרונותיו היחסיים של האויב, ומכאן שיצרו את האסימטריה הרצויה לו. ישראל אומנם הוכיחה שגם מול ארגוני טרור (ההולכים ומתמסדים) ניתן לנקוט יוזמה אופרטיבית מפתיעה, אשר פגעה ביכולת האויב למצות את יתרונותיו היחסיים ושיבשה את תוכניותיו, אולם הימנעותה של ישראל מלנצל את ההצלחה ההתחלתית ולממש את כוחה מעבר למידה שבה נעשה בו שימוש לא איפשרה לה להכריע את המערכה - קרי לשבור את כוחו ואת רצונו של האויב להמשיך להילחם.

יש לציין - אגב ההתייחסות למלחמת לבנון השנייה ולמבצע "עופרת יצוקה" - שהקריטריון להשגת ההכרעה במלחמה אינו "מי יורה את הכדור/הפגז/הרקטה האחרונים". ברוב מלחמות ישראל נמשך ירי ספורדי, ונרשמו תקריות אש ולחימה סביב כניסתה של הפסקת האש לתוקפה. זאת ועוד, לאחר מלחמת ששת הימים, שבה נחלה ישראל ניצחון והכרעה מוחצים, חודשה האש לאחר זמן קצר יחסית במלחמת ההתשה. אלא שלמרות ההתפתחויות האלה נותרה תמונת ההכרעה במלחמות עצמן ברורה, שכן ניכרה שברית רצונו של האויב להמשיך להילחם באותו סיבוב מלחמה. זהו המדד להשגת ההכרעה במלחמה.

הקריטריון להשגת ההכרעה במלחמה אינו "מי יורה את הכדור/הפגז/הרקטה האחרונים"

סיכום

האסימטריה בין ישראל לאויביה אינה חדשה כלל ועיקר. עם חלוף השנים היא לובשת צורה ופושטת צורה. ישראל סבלה - וממשיכה לסבול - מנחיתות כמותית קבועה ובולטת ביחס לאויביה, אולם ביחס לארגוני טרור צבאיים למחצה היא נהנית לעיתים מיתרון כמותי ואיכותי. את היתרון הזה מקזזות המגבלות העצמיות (והחיצוניות) החד-צדדיות המוטלות על ישראל בהפעלת כוחה משיקולי מוסר (הרצון להימנע מפגיעה באזרחים).

מאז ומעולם מנתת כל צד במערכה צבאית את יתרונותיו היחסיים ומנסה למנוע מהיריב לממש את יתרונותיו שלו. בעבר בנו מדינות ערב צבאות קונוונציונליים והקימו אוגדות משוריינות וטייסות קרב כדי לכבוש את מדינת ישראל ולחסלה. תקוותם נכזבה. בעת הזאת נראה שהערכת המצב של מרבית הגורמים הצבאיים העוינים לישראל מביאה אותם להשקיע בעיקר במערכות נ"ט ו"מ מתקדמות, בהיטמעות באוכלוסייה האזרחית, בפגיעה באוכלוסייה האזרחית ובעורף בישראל - בעיקר באמצעות שימוש מסיבי ברקטות ובטילים. המעבר מצבאות ממוסדים ומסתערים לכוחות טרור צבאיים למחצה המתמקדים בירי מנגד

חילוץ פצועים בעליות מהסלוקי לענדוריה במלחמת לבנון השנייה | הצלחתה של ישראל להכריע גורמים כגון חזבאללה וחמאס תלויה במימוש אותם עקרונות אסטרטגיים ואופרטיביים בסיסיים אשר שימשו אותה בעבר להכרעתם של צבאות ערב ושל גורמי טרור

ביטחון ישראל - אתמול, היום, מחר, הוצאת עמיקם, 1966, עמ' 264; Michael Handel, Israel's Political-Military Doctrine, Harvard University, 1973, p. 32. הנתונים המספריים לקוחים מתוך: Michael Brecher, The Foreign Policy System of Israel, Yale University Press, 1972, p. 68

2. דוד בן-גוריון בהרצאה בפני מפקדים ב-16 בדצמבר 1955; דוד בן-גוריון, **ייחוד וייעוד**, תל-אביב, מערכות, 1979, עמ' 219
3. הציטוט מדבריו של בן-גוריון ב-23 ביולי 1948
4. דוד בן-גוריון, **מדינת ישראל המהודשת**, עם עובד, 1975, כרך א', עמ' 399. עוד על אימוץ הגישה ההתקפית: לויטה, **שם**, עמ' 10-14; יגאל ידין, "בימים ההם - ובזמן הזה", **מערכות** 33, מאי 1959, עמ' 37-42; עמיר בר-אור, "התקפת-נגד מקדימה ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון", **מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים** 30, חורף תשנ"ט, עמ' 61-79; בר, **שם**, עמ' 267, 272
5. יגאל אלון, **מסך של חול**, הקיבוץ המאוחד, 1959, עמ' 76
6. יגאל אלון, "לסיכום המערכה בנגב" - דברים שנשא בכנס קצינים בחזית, 6 באפריל 1949. בתוך: **מסך של חול**, עמ' 76, 79
7. מצוטט אצל ג'יימס מקדונלד, **שליחותי בישראל**, אחיאסף, 1951, עמ' 182-183
8. דוד בן-גוריון, "צבא ומדינה", **מערכות**, 279-280, 1981, עמ' 7. במסגרת העצמתם של כוחות המחץ סבר בן-גוריון שיש להגביר את מספר היחידות הלוחמות על חשבון יחידות השירותים, ושמתוך כוחות המחץ יש לתת עדיפות לכוחות האוויר והשריון.
9. במקביל תקפו מטוסי צרפת ובריטניה יעדים בסביבת תעלת סואץ.
10. בזירה הימית שרר מצב שונה. חיל הים חתר כבר בתחילת המלחמה ליצור מגע ולהפתיע את האויב, ובכך הצליח לגבור עליו (בים התיכון ובים סוף) גם ברמה הטקטית-אופרטיבית.
11. לא נתייחס כאן להמשך המלחמה בלבנון ולעימות עם צבא סוריה בבקעת הלבנון.
12. פירוט על כך בנספח שבהמשך.

ובשיבוש מתקפת האויב מעיד על עוצמתה ועל הצלחתה של ישראל במאבקי הקודמים ובביסוס ההרתעה.

אף שהרכב הכוח הלוחם נגד ישראל השתנה במרוצת השנים, עקרונות ההפעלה של כוחנו והתבוננות שבבסיסים עודם שרירים וקיימים. ממלחמות העבר, ובהן שתי המערכות בלבנון ובעזה בשלוש וחצי השנים האחרונות, עולה המסקנה הבאה: הצלחתה של ישראל להכריע גורמים כגון חזבאללה וחמאס תלויה במימוש אותם עקרונות אסטרטגיים ואופרטיביים בסיסיים אשר שימשו אותה בעבר להכרעתם של צבאות ערב ושל גורמי טרור (בהתאמות היישומיות הנדרשות). על צה"ל לבנות כוח מחץ חזק ביותר ולשאוף להשיג הפתעה ויוזמה התקפית בשדה הקרב אשר יימשכו בהפעלת כוח רציפה ורחבת היקף לשם השגת הכרעה מהירה. הפעלת הכוח תבטא את יתרונותיו היחסיים של צה"ל ולא תתמקד רק בהקטנת הנזקים שמחוללות מערכות הנשק של האויב. המטרה היא ליצור בשדה הקרב לחימה אסימטרית שתמוזער את הרלוונטיות של מערך האויב.

הערות

1. לסקירת היסודות והמרכיבים של תפיסת הביטחון הישראלית הסתמכתי על המקורות הבאים: אבנר ניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, ספריית הפועלים, 1992, עמ' 13-33; דן הורביץ, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", בתוך **מלחמת ברירה: קובץ מאמרים**, הוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985, עמ' 68-69; זכי שלום, "תפיסת דוד בן-גוריון את הסכסוך הישראלי-ערבי", בתוך מוטי גולני (עורך), **חץ שחור - פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנת ה-50**, הוצאת משרד הביטחון, 1994; אריאל לויטה, **הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1988; ישראל טל, **ביטחון לאומי**, עמ' 23, 49-52; יצחק גרינברג, **עם לוחם - הנחת היסודות למערך המילואים 1949-1950**, אוניברסיטת בן-גוריון, 2001, פרקים 1-2; ישראל בר,

הדומה והשונה בין מלחמת לבנון השנייה למבצע "עופרת יצוקה"

השונה

במבט ראשון נראה שניהולו של מבצע "עופרת יצוקה" היה שונה באופן מהותי ממלחמת לבנון השנייה. ל"עופרת יצוקה" קדם תהליך ארוך של עבודת מטה שכללה בחינת החלופות השונות ושקילת ההיבטים השונים של כל אחת מדרכי הפעולה האפשריות. גם במהלך המבצע נערכו התייעצויות ודיונים תכופים בקבינט ובפורום "השלישייה" (ראש הממשלה, שר הביטחון ושרת החוץ). יעדי המבצע וההתבטאויות במהלכו נוסחו בזהירות ובגישה ריאליסטית. כוחות המילואים והצבא הסדיר אומנו ביסודיות והוכנו למשימתם על פי תוכניות אופרטיביות מעודכנות. המערך הלוגיסטי תיפקד כראוי ולא דווח על חוסר בצידוד. מערכות ההסברה, הצנזורה וביטחון המידע פעלו בצורה נמרצת ויסודית ומנעו פטפטת מיותרת, העברת מסרים לא מתואמת ודליפת מידע רגיש. הגופים האמונים על הטיפול בעורף הכינו את האזרחים בעוד מועד, המיגון שופר, ותפקוד הרשויות הותאם לזמן חירום. ירי הרקטות על העורף האזרחי פחת ככל שהתקדם המבצע (אם כי פוטנציאל הירי מעזה היה נמוך משמעותית מלכתחילה בהשוואה לפוטנציאל הירי מלבנון). נוהלה בקרה אפקטיבית יותר על הפעלת האש, וניכר תיאום משופר בתחום האש בין חיל האוויר לכוחות היבשה. כוחות היבשה התמודדו בצורה טובה (מבחינת התו"ל והאמל"ח) עם הרחובות ועם הבתים הממולכדים ברחבי עזה, בניגוד לאי-הצלחה בהתמודדות עם "שמורות הטבע" בלבנון.

בהיבט האזורי הביא מבצע "עופרת יצוקה" - אפילו יותר ממלחמת לבנון השנייה - להגברת המתח בין הגורמים הסוניים הפרגמטיים יותר במזרח התיכון לבין הגוש השיעי בהנהגת איראן. יצירת המתח הזה היא אינטרס ישראלי מובהק.

הדומה

כשבוחנים את ההיבטים המהותיים הנוגעים לאופן שבו נוהלה המערכה עצמה, בולט הדמיון בין מלחמת לבנון השנייה לבין מבצע "עופרת יצוקה". שניהם נפתחו בהפתעה שגרמה לאויב הלם ראשוני והסבה גגיעה למערך הצבאי שלו ולתוכניותיו. בשני המקרים, לאחר היוזמה האופרטיבית הראשונית נמשכו ההפצצות מהאוויר - מה שהקנה לאויב זמן יקר להתאוששות ולהתארגנות. יעילותה של הפעולה האווירית הלכה ופחתה עם חלוף הזמן, אף שלכל אורכם של שני המבצעים פעל חיל האוויר בתנאים אידיאליים, ללא התנגדות ממשית. בשני המקרים שולבו במערכה כוחות היבשה באיחור, במיוחד כוחות המילואים. בשני המקרים פעלו כוחות היבשה בלי שניסו להפתיע או לתחבל תחבולות. בשני המקרים הייתה הפעילות היבשתית כמעט סטטית, נטולת מחץ ומוגבלת מאוד בהיקפה. גורם ההפתעה הראשוני התפוגג כעבור ימים ספורים, ובהמשך המערכה לא הושג שום הישג רב משמעות שהשאיר חותם על האויב (דוגמת השמדת חילות האוויר של האויב במבצע "מוקד" ב-1967, צליחת התעלה ב-1973, השמדתו של מערך הטק"א הסורי וסילוק ערפאת ב-1982, ההשתלטות

על המרחב האורבני במבצע "חומת מגן" ודיכוי הטרור באיו"ש). בשני המקרים ספג האויב מכה - לא אנושה ואף לא קשה - שלאחריה שיקם את כוחו - בין היתר באמצעות חידוש רחב היקף של הברחות הנשק. בשני המקרים לא קידם העימות הצבאי את שחרור החטופים שהיו בידי האויב. בשני המקרים לא הוגדרה משימת העל של הפעילות הצבאית: הכרעת הכוח הלוחם של האויב. בשני המקרים ארכה הפעולה הצבאית יותר משלושה שבועות, והיא נוהלה באינטנסיביות נמוכה מול אויב החלש בכמה סדרי גודל מצה"ל. העיסוק הרב (וההצלחה) ברכישת לגיטימציה מדינית בין-לאומית שחקו את הצורך הצבאי-מבצעי להאיץ את המתקפה.

בדו"ח של ועדת החוץ והביטחון על מלחמת לבנון השנייה הושם דגש על חשיבותו של המהלך היבשתי להשגת הכרעה. אף על פי כן גם בעזה היה המהלך היבשתי מאמץ משני ולא מרכזי במערכה. בשני המקרים התבססה המערכה על הפעלת אש - ברובה אש מנגד - ללא חתירה למגע וללא ביצוע תמרון משמעותי.

סיכום

מבצע "עופרת יצוקה" הוכיח שצה"ל ומערכת הביטחון הפיקו לקחים ממלחמת לבנון השנייה ויישמו אותם. זהו תהליך חשוב שהתבצע בצורה מרשימה. אולם הליקויים שתוקנו הם ברובם במישור הטקטי-אופרטיבי. כשנה לאחר מבצע "עופרת יצוקה" מוצאת את עצמה ישראל במצב שאינו שונה באופן מהותי מזה שהייתה בו ערב המבצע. ישראל נהנית אומנם מרגיעה יחסית, שהיא תוצאה ישירה של הפגיעה בחמאס ושל ההרתעה שנלווית לה, אולם האיום הנשקף כיום מהחמאס עולה על זה שנשקף ממנו ערב המבצע. המצב הזה נובע מכך שבבסיס החלטות שנתקבלו בנוגע למהות המערכה, למטרותיה ולהתפתחותה עמדו הנחות יסוד הדומות לאלה שהשפיעו על ההתנהלות במלחמת לבנון השנייה. בראש ובראשונה: ההנחה שאין לבצע מהלך צבאי רחב היקף והחלטי - למרות הסיכון הנמוך, יחסית, למרות העוצמה המוגבלת של האויב ולמרות הלגיטימציה הרבה מבית ומחוץ. ההנחה הזאת נבעה בין היתר מכך שישיראל לא העריכה כראוי עד כמה ייפגע הדימוי המרתיע שלה כתוצאה מהפגיעה המוגבלת באויב. אף שב"עופרת יצוקה" הוצבו במועד יעדים מוגבלים - ואלה הושגו ברובם - ואילו במלחמת לבנון השנייה הוצבו יעדים נרחבים, ואלה לא הושגו במלואם, התוצאה הסופית דומה.

כתוצאה מהמבצע ספג החמאס פגיעות בחלק מנכסיו, אך נותר כוח צבאי פעיל ומאורגן והגורם השולט בעזה. החלק היחסי של הנפגעים שלו מתוך כוחו הלוחם קטן מזה שהיה לחזבאללה ב-2006. ירי הרקטות מעזה נמשך (גם אם בהיקף נמוך) לזמן מה לאחר שישיראל נצרה את האש, אך כאמור, באחרונה שורר שקט יחסי בגזרה. גם בגזרה הצפונית שורר שקט יחסי. ב-2006 הושג בסיוע המלחמה הסכם בין-לאומי בחסות האו"ם, וחזבאללה נמנע מלחדש את האש עד עצם היום הזה.

לאחר "עופרת יצוקה" נמשך הלחץ על ישראל לפתוח את המעברים לרצועה. הברחות האמל"ח לעזה חודשו. שחרור סמ"ר גלעד שליט לא קודם כתוצאה מהמבצע, וחמאס לא שינה בעניין הזה את עמדותיו מלפני המבצע. השיחות העקיפות לכינון "רגיעה" מחודשת מתנהלות בעצלתיים, ללא הישג משמעותי הנראה באופק, ובלי שהמבצע השפיע באורח ניכר על עמדות החמאס.

כמו החזבאללה בשעתו הצליח גם החמאס לעמוד בפני המתקפה של ישראל, לשמר את כוחו ואף לחזקו במהירות.

